

*Мизин Т. О.,**кандидат філологічних наук, доцент,**доцент кафедри іноземних мов природничих факультетів
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

МЕХАНІЗМИ УТВОРЕННЯ ТЕРМІНІВ-МЕТАФОР У ТЕКСТАХ ГЕОГРАФІЧНОЇ ТЕМАТИКИ

Анотація. У статті викладено результати дослідження метафори як чинника творення й розвитку географічної термінології англійської мови. Підкреслюється, що метафора, як один із найбільш продуктивних способів словотвору, посідає важливе місце у формуванні терміносистеми.

Розкривається сутність процесу метафоризації. Акцентується увага на тому, що інформативність метафори дозволяє їй виконувати функції терміна. Основою метафоричного перенесення є загальнозрозуміла для широкого чи вузького кола осіб лексична одиниця.

У статті аналізуються деякі основні групи метафоричних номінацій у термінології географії. Виявлено, що найчастотнішими термінами-метафорами є такі, які в своїй структурі містять соматизми. Стверджується, що метафорична номінація в географічній термінології є антропоцентричною за своїм характером. У процесі розвитку географічної термінології відбулося переосмислення назв предметів побуту та домашнього господарювання, на основі чого утворилися терміни-метафори шляхом перенесення найменувань із одного предмета на інший за певним типом схожості. Акцентується увага на тому, що на ґрунті певних асоціативних зв'язків унаслідок метафоричного перенесення з'явилися зооморфізми.

Основою для появи термінів-метафор є також переосмислення слів, яке ґрунтується на зовнішній подібності, на схожості характеристик та місця розташування, подібності функцій, розміру, на умовній аналогії процесу. У процесі дослідження виявлено лексичні одиниці, які набули декілька значень, стали полісемантичними термінами-метафорами.

У роботі приводиться класифікація термінів-метафор за їхніми структурними характеристиками. Виділено кореневі (однослівні) лексеми, складні слова та словосполучення. У результаті структурно-семантичного аналізу географічних термінів виокремлено найчастотніші структурні моделі лексичних одиниць, які утворюються на основі метафори. Виділяються терміни-метафори з номінативним, вербальним і ад'єктивним елементами. Дослідження свідчить, що найактивнішою і найпродуктивнішою моделлю утворення географічних термінів-метафор є двокомпонентні структурні моделі, серед яких модель Noun + Noun є найчастотнішою. Це цілком закономірно оскільки головною функцією метафори є номінативна. Підкреслюється, що класифікація термінів-метафор за семантичним та морфологічним принципами є важливим способом описати механізм їхнього утворення.

Ключові слова: термін-метафора, географічний термін, метафоричне перенесення, схожість, вторинна номінація.

Постановка проблеми. Одним із найактуальніших питань сучасної лінгвістики є процес метафоризації, який остан-

нім часом переміщено в епіцентр багатьох термінологічних досліджень. Як багатоаспектне явище метафора є предметом вивчення філософії, логіки, психолінгвістики, літературознавства. Як мовне явище вона завжди була в центрі уваги мовознавців. Тривалий час її розглядали як троп, спосіб творення образно-поетичної картини світу. Останнім часом все частіше метафору розглядають як один із найбільш продуктивних способів словотвору, який грає визначну роль у поповненні загальноновживаного та термінологічного лексикону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Оскільки метафора є одним із найбільш поширених засобів поповнення лексичного складу мови, активним словотвірним чинником, процес метафоризації завжди привертав увагу лінгвістів. І нині ця проблема є предметом дослідження зарубіжних та вітчизняних лінгвістів.

Так, наукові праці G. Lakoff, M. Johnson присвячені сучасній теорії метафори. R. W. Gibbs розкриває суть метафори і концепту. Z. Kovecses, M. Basilio розглядають роль метафори і метонімії в словотворі. D. Barros, R. Primi, F. Miguel, L. Almeida, E. Oliveira досліджують механізми утворення метафори.

Вивченню процесу метафоризації в текстах наукового стилю різних фахових мов присвячені праці низки вітчизняних учених. Останні дослідження термінів охоплюють досить широкий спектр питань. Так, Т.М. Галай розглядає структурну класифікацію метафоричних термінів в англійській фаховій мові геології. Роботи Ю.І. Грибнік присвячені процесам метафоризації та метонімізації у термінології геодезії та кадастру. О.А. Заніздра описує когнітивні особливості англійських економічних термінів-метафор із концептом "House / Home". О.А. Литвинко досліджує процес метафоризації в англійській субмові нанособудування. У фокусі уваги Л.С. Моцної є когнітивна основа утворення і функціонування мистецтвознавчих термінів-метафор.

Мета дослідження. У метафоричному способі утворення термінів метафора виступає як засіб вираження спеціального поняття і служить для передачі знань, асоціюючи спеціальне поняття із загальновідомим, пов'язуючи ці асоціації за зовнішньою подібністю. Однак питання метафоричних процесів в англійській фаховій мові географії залишається недостатньо дослідженим, що й визначає **актуальність** даного дослідження.

Об'єктом нашого дослідження є географічні терміни англійської мови.

Предмет – механізм утворення географічних термінів-метафор.

Стаття має на меті розглянути процеси метафоризації як способу термінотворення на матеріалі англійської підмови

географії. Мета передбачає розгляд таких завдань: описати місце термінів-метафор в системі географічної термінології та механізми утворення досліджуваних лексичних одиниць, здійснити семантичний та структурний аналіз метафоричних термінів.

Матеріалом дослідження слугують географічні терміни-метафори, відібрані з лексикографічних джерел [1; 2; 3; 4; 5; 6].

Вклад основного матеріалу. Інтерес до вивчення метафоризації в різних термінологічних системах зростає протягом останніх років оскільки метафора є одним із значущих джерел поповнення термінологічного корпусу.

Дж. Лакофф та М. Джонсон вважають метафору основним засобом концептуальної системи, стверджуючи, що метафора не обмежується лише однією сферою мови – процеси мислення людини самі по собі метафоричні [7, с. 210].

Інтерес до метафори зумовлений тим, що її розглядають як один із основних механізмів пізнання світу, відображення позамовної діяльності, як складник мовної картини світу [8, с. 139].

Сутність процесу метафоризації полягає в зміні значення початкового слова шляхом включення до його семантики нових складових – термінологічних сем, які модифікують значення й проєктують його на певну терміносистему. Як показують дослідження словотвору термінологічних одиниць, у початковий період формування термінології перевага надається тим способам термінотворення, що спираються на вже наявні мовні ресурси. У період створення терміни-метафори відзначаються чіткою мотивацією та яскравою образністю, які, з часом стають менш вираженими, а пізніше й зовсім стираються і можуть бути втраченими. Унаслідок метафоричного переосмислення слів образ, який ліг в основу метафори, стирається, метафора перестає сприйматися.

У такому випадку мовні метафори вже не є стилістичними, оскільки втрачається обов'язкова умова стилістичної метафори – новизна й непередбачуваність. При частому вживанні вторинне значення закріплюється за словом, і таким чином лексема отримує нове значення. Велика кількість термінів-метафор обумовлена наявністю таких стертих метафор, у яких втрачена свіжість, несподіваність асоціативного зв'язку між віддаленими предметами. Наукові терміни-метафори відзначаються частим використанням, стають із часом загальноживаними. Проте метафоричний термін, хоч і є об'єктом вторинного найменування, зберігає своє первинне метафоричне значення в найменуванні терміну. Необхідною умовою існування лексичної одиниці в ролі терміна є його закріплення за позначуваними поняттями, за умови виконання якої лексична одиниця переходить у мовний узус у якості терміна з подальшою фіксацією в словниках і науково-довідковій літературі.

На думку О.М. Лисенко метафора є результатом суб'єктивного відображення навколишньої дійсності у свідомості певного індивідуума, усе ж їй притаманний об'єктивний характер, оскільки вона не є авторською або її авторство може мати колективний характер. Засобом творення такої метафори слугують не нові лексеми, а наявні елементи, що їх використовують, зазвичай на підсвідомому рівні для реалізації комунікативної, конотативної, когнітивної та номінативної функції [9, с. 24].

Теорія метафори зазнала значних змін і стала розглядатися не як художній прийом або троп, а як засіб номінації, як вербалізований спосіб мислення та спосіб створення мовної картини

світу. Мовознавці акцентують увагу на розумінні метафори як форми наукової думки, в основі якої є схожість екстралінгвальних понять про об'єкти дійсності [10, с. 92].

Варто зазначити, що в мові спеціальної галузі знань метафора нерідко виявляється єдиною номінативною одиницею, що позначає те чи інше поняття. За своїми якостями метафора є досить інформативною та містить такий об'єм інформації, який дозволяє їй виконувати функції терміна [11, с. 53].

Терміни-метафори є невід'ємною частиною наукових текстів. За нашими спостереженнями, їхня кількість складає майже 20% від загальної кількості термінів, які обслуговують галузь географії.

Можна стверджувати, що з великої кількості ознак чи властивостей денотата виокремлюють ту, яка не сприймається безпосередньо, але є загальнозрозумілою для широкого чи вузького кола осіб. Вона й стає основою метафоричного перенесення. Як вказує Р.І. Дудок, найчастіше це найпомітніша ознака предмета чи об'єкта, що сприймається яскравіше і психологічно домінує над іншими [10, с. 195].

Найбільша кількість метафор у географічній термінології утворена на основі різних аналогій, серед яких антропоморфні характеристики найчисленніші: *limb* – крило (*скиду, складки*); *elbow* – крутий закрут (*річки*); *back* – гребінь (*нагорба*). Вони складають 32,6 % серед усіх термінів-метафор галузі, що розглядається.

Наступну групу складають метафори, які пов'язані з життєдіяльністю людини. Наприклад, лексичні одиниці на позначення: а) віку: *old mountains* – старі гори; *young mountains* – молоді гори; б) одягу: *apron* – алювіальне віяло; *porig*, *водобій*; *cap* – верхній пласт у покладах; в) меблів: *water-table* – рівень ґрунтових вод; *bed* – дно (*моря, океану*), *русло* (*річки*); *фронтальний похилий шар конуса виносу*; г) предметів побуту: *plate* – платформа; *fork* – територія всередині розгалуження; *blanket* – нанос, відклад. Їхня частка – 20,4%.

Нами зафіксовано терміни-метафори, в складі яких міститься анімалістичний компонент, який є основою для творення зоометафор (10,3%): *horse's back* – крутий гірський хребет; *висячий бік пласта*; *hog's back* – ізоклінальний гребінь; *стрімкий гірський хребет*; *cocktail belt* – коктейльний пояс; *cocktail karst* – вид тропічного карстового ландшафту.

Метафоричне переосмислення слів, яке ґрунтується на зовнішній подібності, представлено такими лексичними одиницями: *river terrace* – тераса ріки; *continental shelf* – континентальний шельф; *earth's crust* – літосфера; *shield volcano* – щитовий вулкан. Вони складають 9,7%.

Іншу концептуально значиму групу складають номінації, пов'язані зі схожістю місця розташування (8,3%): *river bed* – русло ріки; *deep-sea floor* – глибоководне морське дно; *saddle* – антикліналь.

Ще одна група метафоричних термінів – лексичні одиниці, які утворені за подібністю функцій (6,2%): *to feed* – жити (*про річку*); *satellite town* – місто-сателіт.

Схожість характеристик також є основою для утворення термінів-метафор: *demographic explosion* – демографічний вибух; *shock wave* – ударна хвиля. Вони складають 5,6%.

Подібність за розміром (4,1%) спостерігаємо в метафоричних одиницях: *dwarf country* – країна-карлик; *highland* – височина.

Нами зафіксовано також терміни-метафори, які ґрунтуються на умовній аналогії процесу: *roaring forties* (ревучі соро-

кові – вітри сорокових градусів широт у південній півкулі); *wandering dune* – блукаюча дюна; *standing wave* – стояча хвиля. Їхня доля серед інших термінів-метафор – 2,8%.

У процесі дослідження ми виявили лексичні одиниці, які набули декілька значень, стали полісемантичними термінами-метафорами: *apron* – 1) алювіальне віяло; 2) поріг, водобій; *floor* – 1) дно (водойми); 2) пласт, поклад; *lip* – 1) край кратера; *виступ*; 2) поріг.

Цілком погоджуємося з Ю.І. Грібнік, яка зазначає, що внаслідок творення термінів способом вторинної номінації відбувається не просто збагачення лексем новим семантичним відтінком, а й навантаження цілком новим лексичним значенням, якого до цього часу ця лексема не мала [12, с. 299].

Існують різні точки зору щодо морфологічного механізму утворення термінів. Так, А.Я. Коваленко поділяє терміни на прості, складні та терміни-словосполучення. Прості терміни – це терміни, що складаються з одного слова. Складні терміни складаються з двох чи більше слів, які пишуться разом або через дефіс. До термінів-словосполучень належать терміни, що складаються з декількох компонентів, кожен із яких характеризує певною будовою та конкретним способом словотвору [13, с. 259].

Т.Р. Кияк та З.Б. Куделько поділяють терміни на терміни-кореневі слова, похідну лексику, терміни-складні слова, терміни-словосполучення, терміни-аббревіатури, літерні умовні позначення, символи та номенклатури [14, с. 13–14].

О.П. Демиденко та О.А. Горбатюк запропонували класифікацію термінів, згідно якої слова поділяються на однослівні лексеми та словосполучення. У залежності від структури і від характеру відносин між ними розрізняють двокомпонентні та багатокомпонентні терміни, які визнані оптимальними актуальними домінантами в сучасній науці [15].

Ми вважаємо за доцільне поділяти терміни на кореневі (однослівні) лексеми, складні слова та словосполучення.

Наше дослідження засвідчує, що кореневі терміни-метафори є досить частотними: *shelf* – шельф; *face* – схил пагорба. Вони представлені 22,3% лексичних одиниць.

У результаті структурно-семантичного аналізу географічних термінів ми виділили найбільш часті структурні моделі складних слів та словосполучень, які утворюються на основі метафори. Найпоширенішою формою вираження метафори є двочленні словосполучення, в яких одне слово вживається в прямому, а інше – в метафоричному значенні. Наприклад, модель *Noun + Noun* (36,6%): *ice cap* – льодова шапка; *rock flour* – подрібнений кам'яний матеріал, де перший елемент вжито в прямому значенні, а другий – в переносному.

У лексичній одиниці *gooseneck* – частина звивистої долини обидва компоненти складного слова вжито в переносному значенні. Зауважимо, що в цій моделі перший компонент виконує атрибутивну функцію. Структурна модель *Adjective + Noun* представлена 24,3% лексичних одиниць: *dead ground* – поверхня землі, прикрита горами чи пагорбами; *highland* – височина; *high-water* – приплив. У таких структурах поєднуються характеристики дескрипції і номінації, де перший, залежний, елемент описує денонат, який номінативно домінує, а другий елемент вжито в прямому значенні. Структурні моделі *Verb + Adverb* (*layout* – план вулиць міста), *Participle II + Noun* (*striated surface* – пересічена місцевість) є не такими частотними і складають по 5,1%. Трикомпонентні структури, представлені моделями *Noun + preposition + Noun* (*elbow of capture* –

закрут перехвату річки) та *Noun's + Noun + Noun* (*bird's foot delta* – дельта у вигляді пташиної лапки); (*Noun + Noun*) + *Noun* (*bay-head delta* – дельта вершини затоки), також небагатовисловні і складають по 2,2%. У виділених нами структурах метафоричному переосмисленню може підлягати один або два компоненти.

Дослідження свідчить, що найактивнішою і найпродуктивнішою моделлю утворення композитів-географічних термінів є двокомпонентні структурні моделі, серед яких модель *Noun + Noun* є найчастотнішою. Це цілком закономірно оскільки головною функцією метафори є номінативна.

За цією моделлю утворюється абсолютна більшість термінів-метафор географічної сфери. Другою за частотою є структурна модель *Adjective + Noun*. У результаті такого складання лексема стає іменником, адже композити переважно набувають морфологічних ознак другого компонента.

Крім того, однослівні терміни можуть бути основою для утворення цілого ряду метафоричних складних слів та словосполучень. Вони займають помітне місце в словниковому складі англійської мови: *rock* (скала): *parent rock* – жильна порода; *country rock* – бокова порода; *saddle* (антиклінальна складка): *air saddle* – повітряне сідло; *surface saddle* – поверхневе сідло; *saddleback* – сідловина (гори); *cap* (верхівка; верхній пласт у покладі): *granite-gneiss cap* – гранітно-гнейсовий цоколь.

Варто зауважити, що процесу метафоризації, в основному, підлягають іменники. Проте ми зафіксували декілька прикладів термінів-метафор, які утворилися з інших частин мови. Вони виникли внаслідок конверсії. Наприклад, дієслово (*to feed* – жити (про річку); *to mouth* – впадати (про річку) та іменник утворений із прикметника (*blind* – рудний поклад, який виходить на поверхню; *bald* – високогірний луг чи трав'яниста вершина гори, на якій не ростуть дерева).

Як бачимо, класифікація термінів-метафор за морфологічним принципом є вагомим способом описати механізм їхнього утворення.

Висновки. Проведене дослідження засвідчує, що метафора є важливим засобом утворення нових географічних термінів. Вона виступає інструментом збагачення мови науки і служить вектором розвитку наукового знання. В основі метафори лежать певні асоціативні уявлення. Найчисленніші метафори в досліджуваній термінології умовно можна об'єднати в такі тематичні групи: антропоморфні метафори; зооморфні метафори; побутові метафори. Виявлено, що в основі географічних термінів лежить схожість за: зовнішньою подібністю, місцем розташування, подібністю функцій, схожістю характеристик, розміром, умовною аналогією процесу.

Для термінів-метафор географічної тематики характерні лексичні одиниці представлені кореневими (однослівними) лексемами, складними словами та словосполученнями. За структурою вони у переважній більшості складаються з двох компонентів

Перспективу подальшого дослідження ми вбачаємо у вивченні функціонування термінів-метафор у тексті.

Література:

1. Дахно І. І. Англо-український географічний глосарій. Київ : Центр учбової літератури, 2007. 390 с.
2. Мизин Т. О. Англо-український словник загальногеографічних термінів. Київ : Видавничий дім «Кий», 2018. 314 с.

3. Cambridge Dictionary. Fourth edition. – Cambridge : Cambridge University Press, 2013. 1856 p. URL: <https://dictionary.cambridge.org/us/dictionary/> (дата звернення 20.11.2022).
4. Macmillan Dictionary. URL: <https://www.macmillandictionary.com/dictionary/> (дата звернення 20.11.2022).
5. Merriam-Webster Learner's Dictionary. URL : <https://www.merriam-webster.com/dictionary/> (дата звернення 20.11.2022).
6. The Longman Dictionary of Contemporary English. – Harlow : Pearson Education Ltd, 2011. – 2081 p. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/> (дата звернення 22.11.2022).
7. Lakoff G. and Johnson M. *Metaphors We Live by*. Chicago : University of Chicago Press, 1980. Xiii, 239 p.
8. Колесникова Л. Л. Теоретичні аспекти дослідження метафори. *Збірник наукових праць «Лінгвістика»*. 2019. №2(41). С. 138–149.
9. Лисенко О. М. Метафора як об'єкт наукових студій. *Збірник наукових праць «Лінгвістичні дослідження»*. 2017. Випуск 45. С. 22–29.
10. Дудок Р. І. Проблема значення та смислу терміна в гуманітарних науках : монографія. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. 358 с.
11. Моцна Л. С. Когнітивна основа утворення і функціонування мистецтвознавчих термінів-метафор. *Збірник наукових праць «Актуальні проблеми філології та мистецтвознавства»*. 2019. Випуск 15. с. 52–58.
12. Грибнік Ю. І. Процеси метафоризації і метонімізації у термінології геодезії та кадастру. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острог, 2014. Випуск 49. С. 299–301.
13. Коваленко А. Я. Науково-технічний переклад. Тернопіль : Вид-во Карп'юка, 2004. 284 с.
14. Дьяков А. С., Кияк Т. Р., Куделько З. Б. Основи термінотворення : Семантичні та соціологічні аспекти. Київ : Вид. дім «КМ Академія». 2000. 218 с.
15. Демиденко О. П. Терміносистема фахової мови сталого розвитку та її особливості. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». Острог, 2014. Випуск 49. С. 37–39.

Myzyn T. Mechanisms of term-metaphors formation in texts about Geography

Summary. The article is an attempt to present the results of the research of metaphor as a factor of the formation

and development of the English geographical terminology. It is stressed that metaphor as one of the most productive means of word formation plays an important role in the formation of the terminological system.

The article reveals the essence of metaphORIZATION. The attention is focused on the fact that the feature of metaphors to be informative allows them to perform the function of terms. The basis for a metaphorical shift is the feature that is familiar to a certain number of people.

It is underlined that one of the features of metaphor is the ability to form associative ties. Several main groups of metaphorical nominations in the geographical terminology are analyzed in the article. It is found out that the most frequently used metaphorical terms have somatisms in their structure. It is asserted that metaphorical nomination is anthropocentric in its character. In the process of the geographical terminology formation the reinterpretation of objects of household items and housekeeping according to a certain type of similarity occurred. It is ascertained in the research that on the basis of certain associative ties as a result of the metaphorical shift there appeared zoomorphisms.

It is found out that the similarity of characteristics, connected with place, functions, size, analogy of processes is a basis for a metaphorical shift. The research revealed lexical units that acquired several meanings and became polysemantic metaphorical terms.

The classification of terms according to their structural characteristics is put forward in the article. Root words, compound words and word combinations are singled out in the research. As a result of the structural and semantic analysis of geographical terms the most frequent structural word models based on metaphors are singled out. Terms with nominative, verbal and adjectival elements are identified. It is proved that two-component models are the most productive, the model Noun + Noun being the most frequent. It is quite logical as the main function of metaphor is nominative. It is stressed that the classification of metaphorical terms according to the semantic and morphological principles is an important way of describing the mechanism of their formation.

Key words: term-metaphor, geographical term, metaphorical shift, similarity, secondary nomination.